

Ana Rusya'nın Dansı ve Steplerin Sarkacı: Bir Kitap Değerlendirmesi¹

Serdal Bahçe, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü

ORCID: 0000-0001-8213-4763

E-posta: sbahce@politics.ankara.edu.tr

Iron Maiden 1990 tarihli *No Prayer for Dying* adlı albümünde yer vermişti *Mother Russia* (Ana Rusya) parçasına. Parça tam da Sovyet Sosyalizminin çözümlüşünün üstüne yazılmıştı galiba (başka gruplar da başka parçalar yaptılar ancak her zaman olduğu gibi Iron Maiden'a ait olan daha büyük bir yer işgal etti hafızada). Sözleri ise ilginçti doğrusu;

*Rusya Ana nasıl uyuyorsun
Kış ortasında soğuk rüzgarlar esiyor
Ağaçlardan kar taneleri düşüyor
Karda bir hayalet gibi uçuyor*

...

*Rusya Ana
Çarların dansı
Kafalarınızı dik tutun
Kim olduğunuzu hatırlayın
Kederin öfkesini
Serbest bırakabilir misin?
Mutlu olabilir misin?
Artık halkın özgür*

Sözler ve müzik, grubun büyük başçısı Steve Harris'e aitti. Nakaratın son mısraında Rus halkının artık özgür olduğunu muştuluyordu parça. 1990'larda hem Sosyalizme son verenler hem de onların Batılı destekçileri büyük bir coşku içerisindeydiler. Ülkemizde bile hem sağcılar (Sovyet Sosyalizmi yıkıldığı ve Orta Asya ve Kafkasya Rus esaretinden kurtulduğu için) hem de solcular (baskıcı monolitik Sovyet Sosyalizmi yıkıldığı için) Rusya konusunda ortak bir coşkuya sahiptiler neredeyse. Bu Batılı liberal, sağcı ve muhafazakâr kalemler için de bir tür kavuşma anlamına geliyordu. Bazılarına göre, Rusya tarihsel olarak ait olduğu aksa, Batı'ya geri dönecekti. Gerçi Batı'nın liberal ve muhafazakârlarının önemli

1707 Bahçe S (2023). Ana Rusya'nın Dansı ve Steplerin Sarkacı: Bir Kitap Değerlendirmesi. *Mülkiye Dergisi*, 47(6), 1707-1716.

bir bölümü de düşünsel atababalarının Rusya pesimizmini paylaşıyorlardı; atababalara göre Rusya doğulu bir step imparatorluğu idi, uzaktı, yabancıydı. Genetik materyalinde Avrupalı aydınlanmış genlerden daha fazla, daha çok Tatar/ Moğol geni taşıyordu. Ancak bu pesimizmi paylaşanlar bile Sovyet Sosyalizminin çöküşünün ardından bir normalizasyonun geleceğini ummak için haklı nedenlere sahiptiler.

Ama olmadı. Daha doğrusu Yeltsin'in ilk dönemlerinde olacak, Rusya Batılı uygarlığın içinde hak ettiği yeri alacak gibi görünüyordu. Ama Rusya kapitalist restorasyonun yarattığı şok ve çizdiği ayrık patika sayesinde yeniden uzaklaştı birden; siste yitip giden, önce silüeti, sonra sesi kaybolan bir yolcu gibiydi. Putin ve sonrasında ise bu hayalden bütünüyle vazgeçildi. Putin sanki birden, bir anda 18. yüzyıldan bugüne ışınlanmış bir yeni çar olarak ortaya çıktı. Rus kapitalizmi kimilerine göre küresel kapitalizmin arızalı ve uzak bir üyesi olduysa eğer bu uzaklığın en bariz dışavurumu Putin'in oligarşik kapitalist yönetimi oldu. Rus tipi kapitalizm, tıpkı Rus tipi muhafazakârlık, Rus tipi Halkçılık gibi kendi patikasını çizdi, uzaktı, uzak kaldı.

Rusya'nın uzaklığı sadece mesafeyle veya büyüklükle ilgili değildi açıkçası. Pek tabii ki uzak ve büyüktü, sıradan bir Batılının aklının, havsalasının alamayacağı kadar büyüktü hem de. İçinde çok dinli çok kültürlü çok uluslu bir yapıyı barındıran bir mağara gibiydi. Bu uzaklık, Rusya'ya ve Sovyet coğrafyasına egemen olan ve insanlık tarihindeki en enternasyonalist ideoloji söz konusu olduğunda bile baki kaldı. Sovyet Marksizmi, uluslararası komünist ve sosyalist hareket içindeki tüm egemenliğine rağmen Batılı sosyalistler ve komünistler için; bir yerde Avrupalı muhafazakârlar için I. Alexander'ın oynadığı rolü oynar gibi göründü. Uzaklık Rusya için bir kader miydi, bilerek mi uzak kaldı her daim? Belki de yaklaşmak istedi ancak biz fark edemedik.

İşin özü bazen o yaklaşmak istemedi, bazen ise gerçekten yaklaşmak istedi ama görünmez bir bariyer onu engelledi. Ancak Rusya konusundaki hem Batılı hem de Türkiyeli düşün ve akademi dünyasında süregiden cahillik ne yazık ki her iki yönelimi de teşhis etmemizi imkânsız kıldı. Rusya hem uzak hem yakındı. Hem içeride hem de dışarıdaydı. Hem saldırgan hem de kurtarıcıydı.

1815'de Napolyon ve Fransız Devriminin bakiyesi yenilirken I. Alexander ve ordusu Paris'e muzafferane bir şekilde girmişti; Rusya, Avrupa'ya karşı-devrimi taşımıştı. Önce liberaller ve burjuva devrimcileri ürkütmüştü. 1848'de bu defa Macaristan'a müdahale etti. Macar devrimini bastırdı. Bu defa da milliyetçileri ve sosyalistleri ürküttü. 1944 Bahar'ında ise bu defa Nazi sürülerinin peşinden

Doğu Avrupa'ya girdi Kızılıordu, Doğu Avrupa gericiliğini, faşizmini süpürerek, ve bu sefer de devrimi taşıyarak Berlin'e ve hatta onun batısına kadar geldi. Bu kerre korkanlar liberaller ve muhafazakârlar oldu. Kısacası Batı'nın tüm siyasi renkleri en az bir kere Rusya tarafından korkutuldular. Dev gibiydi, heyula gibiydi; daha doğrusu öyle zannediliyordu. Ancak bu zannetme bir cehaletin türeviydi. Türkiye için de böyle bir kader söz konusuydu. Rusya küçük bir knezlikten koca bir imparatorluğa genişlerken en fazla Osmanlı'yı ısırdı. Osmanlı küçülürken o büyüdü. Osmanlı ve Türkiye aydını açısından 93 Harbi'ndeki utanç kolayca unutulabilecek bir şey değildi. Yeşilköy'e kadar gelmişti Moskof. Rusya'ya sosyalizm gelince Bolşeviklerin ve Kemalistlerin kısa yakınlaşması bir tür interlöd gibiydi ancak çabuk bitti; Türkiye burjuvazisi ve devleti uzunca bir süre geciktirdiği kararı verdi ve Batı'nın kanatlarının altına yerleşti. Böylece Rusya'nın uzaklığı arttı, Soğuk Savaş döneminin anti-komünizmi bu mesafeyi daha da arttırdı.

Hem Batı'da hem de Türkiye'de Rusya konusundaki cehaleti tespit ederek başlayalım Orhan Gafarlı'nın kitabını değerlendirmeye. Bu cehalet ve bilgisizlik ortamında Gafarlı'nın kitabı kuşkusuz önemli bir katkıdır. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik harekâtı, Rusya'nın Kırım'ı işgali, Rusya'nın Suriye'deki varlığı, Rusya'nın dış politikada sıkışan Türkiye'ye çıkış kapısı olması; tüm bunlar bile Türkiye'de Rusya konusundaki bilgisizliğin giderilmesi yönünde bir talep ve arzuyu yaratmamış gibi görünmektedir. Sırf ama sırf bu nedenle bile Gafarlı'nın kitabı özel bir ilgiyi hak etmektedir.

Önce ilginç olanla başlayalım. Gafarlı kitabına isim olarak "Rusya'nın Batı'dan Kopuşu" ibaresini seçmiş. Bu seçim yazarın kafasında araştırma sorusuna ve sorunsalına yönelik olarak net bir cevabın varlığını ima ediyor ve aynı zamanda bir de soru yaratıyor. İlki; Gafarlı araştırmasına konu olan zaman dilimi – 16. yüzyıl ile 1905 arasında -Rusya'nın Batı'dan koptuğunu öne sürüyor. Koptu mu? Eğer koptu ise nasıl oldu da Avrupa'nın özellikle 18. ve 19. yüzyılda yaşadığı tüm siyasal çalkantıların içinde (Yedi Yıl Savaşları, Polonya'nın bilmem kaçını bölünmesi, Napolyonik Savaşlar, 19. Yüzyıl Devrimleri, Yunan Bağımsızlık Savaşı) hem de tam göbeğinde oldu? Bu uzun liste görünüşte Gafarlı'nın net cevabını sorgulanır kılmaktadır. Ancak sadece görünüşte, kitabın derinliklerine indikçe kopuşun bir tür moral ve manevi kopuş olarak algılandığı, daha doğrusu Rusya'nın hem iç hem de dış politikadaki istisnailiğine dair bir yargı olduğunu anlıyoruz. Gafarlı'nın temel yönetsel ve analitik kategorisi olan "sosyal temsil" tam da bunu anlatıyor. Gafarlı'nın "sosyal temsil" mevzileşmesinin iki karşı tarafına yerleştirdiği Batıcılık ve Millicilik akımları hiçbir şeyde anlaşamaları bile tek bir şey üzerinde anlaşılıyorlar; Rusya'nın her anlamda istisnailiği.

Batıcılar, Batılılaşmacılar bile Rusya'nın kendine özgü olduğu konusunda sabit bir fikre sahiplermiş gibi görünmektedir. Dolayısıyla aslında hem zaten batıdan ayrıksı kalmak isteyen Millîciler için hem de çölde vaha arar gibi Batıyı arayan Batıcılar için Rusya siyaseten kopuk vaziyettedir. Nitekim bu kopmuşluk hissi, Gafarlı bahsetmiyor ama biz ekleyelim, Bolşevik Rusya için de geçerli olacaktı (bu türden bir algının sonuçlarında biri olacaktı "Tek Ülkede Sosyalizm" fikri). Ancak yine de tatmin olmadık, çünkü Gafarlı'nın kitabının adı gerçekleşip biten bir süreci anlatıyor (...Kopuşu). Öyle ise ne zaman kopuk değildi sorusu aklımıza takılıyor. Gafarlı'nın keyifli anlatısı işte buna çok açık bir cevap arıyor.

Bir ara verelim "Batı" kavramı aslında bir tür uygarlıkçı bir tanımlama. Her uygarlıkçı tanımlama gibi içinde gizil bir öteki ve düşman tanımlaması yatıyor. Daha da ötesi bir tür misyoner bakış açısı yatıyor Batı teriminin masum gibi görünen şalının altında; ileri olanın geri olanı yola getirmesi ve eğitmesi bir tür gizli bilinçaltı mesaj olarak saklanıyor her defasında uygarlık mitinin altında. Tutucu İngiliz tarihçilerden Soğuk Savaş tıynetinin bedene gelmiş hali olarak Samuel Huntington'a kadar muhafazakâr bir hat üzerinden yapılmış bir tanımlamadır "Batı"nın tanımlaması. Batı'yı yeknesak bir değerler bütünü vücuda geldiği ve bu değerler bütünü yarattığı bir tür gelişmişlik (her anlamda gelişmişlik) olarak görme eğilimi Batı'nın sosyal düşüncesinde çok baskındır. Kısacası Batılı olan ve olmayanı teşhis etme amacını taşır. Aslında gelişkin kapitalist Batı'nın geri kalmış, geride kalmış tüm diğerlerine yönelik bir garip aşağılamasını da içerir. Ancak gerçekten tutucu ve soğuk savaşçı sağcı akıllar mı ürettiler kavramı? Aslında Batı coğrafi bir belirteçten daha çok kültürel ve siyasi ve hatta dinsel bir bölünmeyi anlatmak için çok daha eskilerden beri kullanılıyordu. Ancak Gafarlı'nın kitabında anlatılanlar ve Osmanlı'nın geç dönem tarihi bize terime şimdi sahip olduğu geniş ve tahakküm edici içeriği verenlerin acıklı bir şekilde Doğulular olduğunu anlatıyorlar. "Batı" belki Batılıların tahayyülünde yeşerdi ilk önce ancak ona işlevsel bir içerik kazandıran Doğululardır. Ancak hangi Doğulular?

Aslında burada bahsedilen Batı'nın Doğu'sudur. Elbe'den Batı'ya Urallar'a doğru bir genişlik ve Kuzey'de İskandinavya'nın güney sınırından Arabistan çöllerinin kuzey sınırına kadar bir derinlik. Burası araftır; eğer kapitalist gelişmesini tamamlamış daha Batı cennet ve giderek çevreleşen ve emperyalizmin talanına açılan daha Doğu cehennem ise. Cennette olan ile cehennemde olan kaderi bir yerde kabullenmiştir; kötü olan arafta olmaktır. Bu nedenle Doğu Sorunu aslında arafın yükü, lanetidir. Bu anlamda Batı'ya anlamsal içeriğini kazandıran tam da bu Doğu'dur işte; Doğu Sorunu da burasıdır aslında (belki biraz İç Asya ve Hindistan sosuyla birlikte). Nitekim Gafarlı'nın kitabından süzülüp

gelen ilk ima budur. Keza aynı şekilde Doğu, batı olmayanın tespiti anlamında Batı'ya aittir. Örneğin 19. yüzyılın sonunda Batılı düşünceyi meşgul eden şu meşhur "Doğu Sorunu"nu ele alalım; eni konu bir tarafında Osmanlı diğer tarafında Rusya vardır; dümende ise İngiliz emperyalizmi. Tüm sorun büyük emperyalistler tarafından kontrollü bir şekilde eritilmek istenen Osmanlı'nın Rusya tarafından bir anda yutuluvermesinin nasıl engelleneceğidir. Doğu, Rusya ve Osmanlıdır. Biri büyürken diğeri küçülmektedir. Sorun küçülenin hızlı küçülmesini, büyüyenin ise hızlı büyümesini engellemektir. Osmanlı için hazin bir durum olduğu açıktır. Burada her ikisi de emperyalizmin laboratuvarında sıkı bir kontrol altında tutulan fareler gibidirler. İşin acıklı tarafı ise fareler bunun bilincindedir.

Dolayısıyla hangisi daha elle tutulur bir tanımlamadır? Batı mı? Doğu mu? Birincisi kendinde olmayana yönelik bir tanımlamayken, ikincisi kendisi gibi olmayana yönelik bir tanımlamadır. İkincisi gizil bir utancı ve ıskalamayı ima eder, birincisi ise gizil bir böbürlenmeye ve hedefi tutturmaya yönelik sevince karşı bitmeyen bir arzudur. Rusya neyi ıskalamaktadır?

Şimdi Gafarlı'nın kitabına dönebiliriz. Belirtmiştik, Gafarlı'nın temel analitik birimi "sosyal temsil"dir. Pek ama sosyal temsil nedir? Gafarlı, kavramın mucidi Serge Moscovici'den bir alıntı yapıyor. Moscovici'ye göre sosyal temsiller:

Dini inançlarımıza, siyasal düşüncelerimize ve yarattığımız zihinsel bağlantılara tutarlılık (coherence) kazandıran fikirler stokunun ve günlük düşünmenin içerikleri ile ilgilidir. [...] Sosyal temsiller, kişiler ile nesnelere sınıflamamızı, davranışları açıklayıp kıyaslamamızı ve bunları ortamımızın parçası olarak nesnelleştirmemizi mümkün kılar.²

Ancak bu bir tanımlama değil pek tabi ki. Bunun bir tanımlama olmamasının müsebbibi Gafarlı da değil. Moscovici, onu yorumlayanlara göre, tüm yazını içinde sosyal temsili birden çok kez tanımlamıştır. Birden fazla tanımı var ise de açık ve net bir tanımı yoktur. Nitekim bu yeni bir kavramdır ve üzerinde uzlaşmış bir tanımının ortaya çıkması için kavramın yarattığı yazının biraz daha derinleşmesini beklemek gerekecektir. Ancak Gafarlı'nın Moscovici'den yaptığı aktarım birkaç ipucu vermektedir.

Öncelikle kavram bireysel psikolojiyle ilgili değildir, sosyal psikoloji ile ilgilidir. Daha doğrusu bir bireyin kimliğini belirleyen grupsal, toplumsal inanışlar ve davranış kalıplarıyla ilgilidir. Üstelik Moscovici kendi sosyal tanımının Durkheim'in "kolektif temsil" tanımlamasından daha yetkin olduğuna

inanmaktadır. Ona göre, Durkheim'inki toplumsal değişimi anlamak için fazla statik bir kavramsallaştırmadır. Neyse mevzumuz bu değil.

Gafarlı'nın aktardığı tespit (bir tanımlama değil) bir takım ipuçlarını vermektedir. Bir kere özneler arası bir bilinç söz konusu, dahası bu bilinç sadece bilişsel düzeyde kalmıyor. İkili bir işlev de yükleniyor. Tekil öznelerin dış dünya ile ve toplumla ilgili her türden düşüncesine bir tür tutarlılık getiriyor, kısacası onları törpüleyerek söz konusu öznenin grup içinde kalmasını ve davranışsal tutumunu ona göre ayarlamasını ağlıyor. Bu grup özneler arası bir sosyal temsil oluşturduğunda gerçekten hayatın her boyutunda (siyasal, yönetsel...) temsil edilebilir hale geliyor. Ancak bir grup var ise karşısında da bir grubun ortaya çıkmasını engelleyen tekilci monolitik bir temsil değil sosyal temsil. Tam tersine birden çok sosyal temsil, aynı toplumun bedeni üstünde at oynatıyorlar. Kısacası her sosyal temsil diğerine/diğerlerine karşı mevzi alıyor. Böylece Rusya örneğinde Batıcı ve Millici iki karşıt kutuplaşmayı, mevzileşmeyi temsil ediyorlar. Gafarlı bu mevzileşme üzerinden okuyor Rusya Tarihi'ni.

Ancak bu mevzileşmeler sabit, tarihsel olarak donuk ve statik konumlanmalar değiller. Nitekim her ikisi de zaman içinde hem iç hem de dış etmenlerin etkisi altında içerik değiştiriyorlar. Örneğin Batıcılık Rusya'nın Avrupa ile kurduğu ilişkinin moduna göre değişim gösteriyor. Ancak değişmeyen bir bakış açısı var pek tabii ki. Nitekim bu değişmeyen içeriği Gafarlı tespit ediyor:

Rus tarih yazımında Batıcılık denildiğinde şu üç unsuru içeren bir değerlendirme yapılmaktadır: Demokratik yönetim şekli (erken Atina demokrasisi şekli de dahil olmak üzere, Meşru Monarşi ya da Cumhuriyet), çoğulcu yaşam biçimi ve teknolojik ilerleme.³

Ancak kitabın anlattığı tarihsel hikâye Gafarlı'nın tespit ettiği üç unsurdan baskın olanın genellikle üçüncüsü (teknolojik ilerleme) olduğunu ortaya koyuyor. Kitabın tüm hikâyeyi daraltarak vermesinden mütevellit, birincisi (demokrasi ve cumhuriyet) ve ikincisi (çoğulculuk, özgürlükçülük) genellikle geride kalan sinik unsurlardır.

Bu da şaşırtıcı değil. Neden şaşırtıcı olmadığını Osmanlı ile Rusya arasındaki kısa bir karşılaştırma üzerinden açıklayalım. Kısacası Batıcılığın içeriğini açıklamak için Doğu'ya dönelim.

Gafarlı'nın tanımadığı Batıcılığın ilk iki unsuru Osmanlı'nın ve Rusya'nın uzun modernizasyon tarihlerinde farklı şekillerde ve farklı güç düzeylerinde tezahür

etti. Yani demokratik ve çoğulcu damar ya da özlem, Osmanlı'da 19. yüzyılda çok etkin hale gelirken, Gafarlı'nın aktardığı dönemin ancak sonuna doğru Rusya'da üçüncü bileşeni gölgeleyecek kadar güçlü oldular. Rusya'da baskın Batıcı vurgu çoğunlukla bir tür teknik ve organizasyonel yenilikçilik düzeyinde kaldı. Örneğin II. Alexander'ın 1861'de serfliği kaldıran kararı aslında hem onun hem de atalarının dönemlerinde patlayan sayısız köylü isyanını engelleme amacını taşıyordu; isyan eden köylülerin toplumsal ve ekonomik ufuklarının zorlayıcı bir siyasal özne çıkarabilmesi için ise 19. yüzyılın sonlarını beklemek gerekti. Dolayısıyla bu büyük ve tarihsel reformun kendisi bile yönetsel ve organizasyonel bir reform gibi duruyordu. Peşinden siyasi, demokratik bir çoğulculuk gelmedi. Gafarlı'nın kitabı bu konuda bolca ipucu vermektedir.

Oysa Osmanlı'da reform süreci kopup giden azınlıkları ikna etme işine dönüştüğü için zımnî bir çoğulculuğa izin verdi. Islahat, Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet siyasal alanın genişletilmesi amacını zorunlu olarak taşıdılar. Çünkü Osmanlı'nın azınlıklarının her biri bir uluslararası soruna dönüştü ve Osmanlı'nın coğrafi erimesi biraz da bu azınlıkların gönüllü ve istekli bir şekilde kopup gitmesi şeklinde gerçekleşti. Osmanlı'da iç sorun dış soruna, dış sorun ise iç soruna dönüştü her zaman. Dolayısıyla Çar'ın sarayındaki Prusya, İngiltere, Fransa ya da Avusturya-Macaristan yakınlığı çoğunlukla kültürel ya da siyasi bir yakınlık düzeyinde kalarak ekseriyetle ciddi bir siyasi dönüşüme yol açmazken 19. yüzyıl Osmanlı'sının büyük reformcu paşalarının Almancılığı, Fransızcılığı, İngilizciliği yada Rusçuluğu gerçek kültürel bir bağ olmak yerine pragmatik, iş bitirici ve iş görücü bir yandaşlığa dönüştü. Osmanlı'nın reformcu paşası çaresiz bir şekilde bir o yana bir bu yana savruldu durdu. Osmanlı'da denenilen kurtuluş reçeteleri içinde Milliciliğin çok sonra doğmasının altında da bu yatıyordu. Millicilik çok sonra doğdu çünkü sürekli büyüyen ve özgüveni de buradan gelen Gargantuan Ana Rusya'nın aksine Osmanlı küçülüyordu. Osmanlı'da Batıcılık ve çoğulculuk kültürel bir yönelimin ötesinde bir hayat memmat meselesine dönüştü. Osmanlı aydını için Millicilik elde kalanı korumaya yönelik hüznü bir tirat iken Rus aydını için Millicilik büyümeye eşlik eden bir üstünlük duygusu ve özgüvenle bezenmiş neşeli bir şarkı idi.

Farklılıklar burada bitiyor. Benzerlik ise keskindir. Gafarlı'nın anlatısında sosyal temsillerin tiyatrosunda temel aktörler olarak çar ve onun sarayının içine ya da çevresine yuvalanmış ve küçük bir grubu oluşturan yöneticiler ve entelektüeller ön plana çıkıyorlar. Kısacası her şey sarayın yanında, içinde ve çevresinde dönüyor. Kısıtlı bir siyasal alan vardı, bu nedenle sosyal temsil bir türlü halklaşmıyordu. Siyasal alanın halka açılabilmesi Rusya'da belki de Gafarlı'nın hikâyeyi bitirdiği noktadan (1905 Devrimi) sonra başladı. Kısacası aslında hem

iç hem de dış politikayla ilgili olarak sosyal temsiller düzeyinde gerçekleşen dönüşümler küçük, kapalı, merkezinde çarın bulunduğu dar bir çevre içinde gerçekleşiyordu. İşte tam da bu noktada çarın kişiliği, yönelimi ve hatta psikopatolojik durumu önemli, belki de hak ettiği kadar önemli hale geliyordu. Bir tür eşitsiz gelişmenin sonucu olarak, nasıl Osmanlı'nın 19. yüzyılın reformcu paşalarının kişilikleri ve yönelimleri gereğinden fazla önemli ve bağlayıcı olduysa Ana Rusya'da da çarın, çariçenin ve onların dar maiyetlerinin halet-i ruhiyeleri çok belirleyici hale geldi. Çarların akli dengesindeki, çariçelerin eğlence anlayışlarındaki dönüşümler bile bir Gargantuan Ana Rusya'nın kaderini belirliyordu. Bu nedenle, Gafarlı'nın sosyal temsilleri ararken toplumsal gruplar, siyasi örgütlenmeler yerine çar ve çevresinin yönelimlerine yoğunlaşması yöntemsel olarak çok mantıklı durmaktadır. Böylece Ana Rusya'nın kocaman hikayesi uçlarda yaşayan bireylerin sahne aldığı kaçınılmaz bir trajediye dönüşüyordu.

Gelelim bu trajik hikâyenin kaba hatlarına. Gafarlı önce, Rusya'da Batıcılığın ve Milliciliğin genesisi ile başlıyor. Burada ilginç bir detay var; Gafarlı'ya göre, Batıcılığın bileşenlerinden biri olan cumhuriyetçiliğin ve çoğulculuğun kökleri Batıdan gelmiyor, Moskova Knezliği'nin büyürken yuttuğu Novgorod aristokratik cumhuriyetinden geliyor. Hansa Birliği ve sisteminin bir parçası olan Novgorod bir tür tüccar oligarşisinin ve iç hatları kuvvetli bir aristokrasinin egemenliğinde Baltık-Volga-Hazar ticaretinden nemalanarak büyüyen bir garip yapılanma, Volga'nın Venedik'i diye düşünülebilir. III. Ivan varlığına son verdikten sonra bile monarksız bir siyasi yapılanma ülküsünün *epitomesi* olarak kalıyor.

Bir ara vererek Rus aydınının temel refleksif tepkilerinden biri üzerinde duralım. Aslında bu tepkiyi açıkça vurgulamasa da Gafarlı da not ediyor. Tutucu ancak cumhuriyetçi Rus tarihçi Karamzin batıdan gelen düşüncelerin önemli bir bölümünün Rus tarihi ve düşüncesi içinde halihazırda bulunduğunu iddia etmiş.⁴ Bu da şaşırtıcı değil. Belirtmiştik Rusya'da Batıcılar ile Millicilerin üzerinde anlaştıkları tek şey Rusya'nın tarihsel, sosyal ve psikolojik olarak istisnailiğidir. Bu istisnailiğin kendisidir ki herhangi bir aktarımla gelmiş olsa bile her düşünceyi Ruslaştırılmıştır. Avrupa tarihindeki her büyük düşünce akımının, Rus aydınlar göre, bir Rus muadili vardır. Örneğin 19. yüzyılın sonunda özellikle RSDİP altında örgütlenen Rus Marksistler ile Narodnikler arasındaki tartışmayı düşünün. Narodnikler Avrupa tarzı sosyalizm yerine Rus köy komününden türeyecek bir sosyalizmin daha olası ve daha uygun olduğunu iddia etmişlerdi. Sosyalizmin bile Rus türü!!!

III. Ivan ise gerçek kurucu; hem Rusya'yı hem de aslında attığı adımlarla Batıcılığı

ve Milliciliği tesis eden hükümdar gibi durmaktadır. III. Ivan'ın genişleme siyaseti aslında yeni bir Moskova yaratma gayesiyle çakıştı. Moskova onun döneminde batıdan gelen aydınlar, sanatçılarla dolup taşıyor. Dahası II. Ivan torunu IV. Ivan'ın daha büyük bir şiddetle uygulayacağı kilise topraklarına el koyma ve boyarları ezme işini daha akıllıca ve hesaplıca yapmaya çalıştı (böylece Batılı bir aydın monark gibi davrandı). Üstelik dinsel konularda oldukça serbestiyetçi bir tutum takındı. Novgorod'u yok etti ama tüm bunlar Rusya'da Petro ile tavan yapacak modernizasyon çabalarının rüşeym halinde hayata gelmesi demekti. Batıcılık damarı buradan gelmekteydi. Millcilik ise hem devletin kuruluş felsefesinden hem de bir tarihsel olayın yarattığı şanstın kaynaklandı; Gafarlı birincisini değil ama bu boyutu çok iyi anlatıyor. 1453'de İstanbul'un fethi ile Doğu Kilisesi, Ortodoks kilisesi deyim yerindeyse yersiz yurtsuz kaldı. III. Ivan burada kritik bir adımla son Bizans İmparatoru'nun yeğeniyle evlenerek yeni devletin kuruluş harcına Bizans'ın doğal takipçisi olmak sıfatını da ekledi. Bu damar Millici damarı her zaman besleyecekti. Doğu Kilisesi'nin ve bu kilisenin uyrukları olarak Slavların kurtuluşu böylece genç Moskova devletinin tarihsel misyonu haline dönüştü. Nitekim keşiş Pskoviskiy Ivan'a yazdığı mektupta şöyle demişti: *"Adaletli Çar! İki Roma düşmüştür, bütün Hristiyanlar senin devletin etrafında birleştiler, çünkü üçüncüsü ayakta, dördüncüsü olmayacak."*⁵ Böylece Moskova III. Roma olarak ilan edilirken genç devlete bir mesih rolü de yüklenmiş oldu. Gafarlı'nın haklı bir şekilde belirttiği gibi bu Mesihçilik, Millici damara eklenecek ve onu otarşik bir milliyetçilik olmaktan çıkaracaktı. Rusya'nın istisnailiğine yönelik inat bu mesihçilikle güçlenecekti.

Ancak bu türden sınır ötesi bir enternasyonalizme sadece Millcilik sahip olmayacaktı, Batıcılığın geniş şemsiyesi altında konumlananlar bile Batıcılığı, Batılılaşmış bir Rusya'yı bir tür mesihe dönüştürme hevesine savrulacaklardı. Örneğin Petro dönemi münevverlerinden ve Gafarlı'nın görüşlerini detaylı bir şekilde aktardığı Petr Shafirov bir tür uluslararası hukuk bakışı üzerinden "Hristiyan Siyasal Halklar" tanımlaması yaptı. Bu geniş tanımlamanın altına nerdeyse Hristiyan tüm batıyı ve pek tabii ki Rusya'yı yerleştiren Shafirov burada anlaşılan Rusya'ya özel bir yer vermektedir. Sağcısı ve solcusuyla Rus aydınları için bir tür baskın gelenek olacaktır; örneğin Herzen sosyalizmin bile öncülüğünü Rusya'nın yapacağını ilan ederken aslında bu istisnailiğin başka bir örneğini vermektedir. Rusya devrimi de karşı-devrimi de taşıyacak istisnai bir aktarım jeneratörüdür.

Gafarlı'nın anlatısının detaylarına girmeyelim. Spoiler vermeden kitabın hak ettiği okur kitlesiyle buluşmasını engellemeden, meraklı bir beklentiyle baş başa bırakalım. Ancak yukarıda detayları verilen yöntemin zorunlu gereği

olarak, arların, arielerin ve onların yakın evresinin Batıcılık ile Millicilik arasındaki gelgitlerini anlatır kitap. Bu anlamda sonuna kadar başta sabitlediği yönteme sadıktır. Fakat hiçbir kuramsal yöntem gerçeği tam olarak kavrayamaz; gerçek ile gerçeğin bilimsel kurgusu arasında her zaman bir makas vardır ve olacaktır. Gafarlı'nın tarihsel boyutu uzun yazınsal boyutu kısa öyküsünde öznelere yüklenmiş sosyal temsiller ya da tersinden sosyal temsillerin üstüne oturmuş özneler dans eder gibi görünmektedir. Nikon, Karamzin, Lomonosov, Uvarov ve diğerleri kendilerini aşan daha dinamik ve daha yapısal rolleri icra ederler Gafarlı'nın öyküsünde. Rusya bir sarkaç gibidir bu öyküde, bir yaklaşır bir uzaklaşır. Ne sonsuza kadar bir yanda (batıda) kalır ne de sonsuza kadar diğer yanda (doğuda). Kader gibi görünür; oysa tarihte kader yoktur. Dinamikler, eğilimler, ekonomik ve sosyal belirleyenler vardır. Tüm bu yapısal belirleyenlerin sınırladığı ve özgürleştirdiği bireyler ve toplumsal hareketler vardır. Gafarlı birincisini çok detaylı ve yerinde anlatırken, ikincisinden çok az dem vurmuyştur. Oysa kuşkusuz sosyal temsillerin oluşumunda ve şekillenişinde Ana Rusya'nın bağrından hiç eksik olmayan toplumsal hareketlerin de etkileri vardır.

Geldiğimiz noktada, Putin döneminde, Rusya'daki i siyasal çalkantılara baktığımızda, zamanın en azından Ana Rusya için donduğuna dair bir hisse kapılabılırsınız. Çünkü arenadaki taraflar sanki 18. ya da 19. yüzyıldaki taraflarla aynı gibidir; Batıcılar, Avrasyacılar, Slavofiller, Milliciler, kuşkucular....Ancak pek tabi ki tarih denilen nehirde bir köprünün altından aynı suyu iki kere akıtamazsınız. Dolayısıyla bugün arenada nde olanların pek tabi ki tarihsel kökleri vardır ancak içeriklerine dair yeni unsurlar da vardır. Bunun ayırında olmak için bile Gafarlı'nın kitabı önemli bir katkıdır ve okunmayı hak etmektedir.

Sonnotlar

* Bu yazıyı okuyarak değerli görüşlerini paylaşan sevgili hocam ve dostum Erel Tellal'a teşekkür ederim.

1 Gafarlı, Orhan (2022) Rusya'nın Batı'dan Kopuşu, Ankara: Nika Yayınevi.

2 Moscovici'den aktaran Gafarlı, 2022: 28.

3 Gafarlı, 2022: 38.

4 Gafarlı, 2022: 98.

5 Aktaran Gafarlı, 2022: 42.